

خطی را مصور می‌کردند، خویشاوندی نزدیک دارد. پرده‌هایی چون آب‌تنی شیرین در چشمه، داستان معروفی است که در دوران قاجار بارها تصویر شده است و داستان یوسف و زلیخا و... غیره اما نقاشان اوایل دوره قاجار مهارت زیادی در دور نماسازی نداشته‌اند.

مقایسه نقاشی قاجار با نقاشی صفوی

نقاشی صفوی دوبعدی و خطی است، یعنی رنگها پاک و درخشان است و تصاویر به کمک خطوط شکل می‌گیرد، نقاشی صفوی یک حالت کاملاً ایرانی دارد و این نکته دقیقی است که آن را به آسانی نمی‌توان توضیح داد، چون نقاشی ایرانی در طول تاریخ با شیوه‌های نقاشی مشرق زمین و مغرب زمین هر دو تماس یافته است، و تشخیص عناصر و مشخصات ایرانی آن نیاز به دقت و تأمل فراوان دارد.

وقتی به آثار نقاشان بزرگی چون سلطان محمد و رضا عباسی می‌رسیم تأثیر شیوه چینی را که در نقاشی تیموری نمایان بود، کاملاً مهار شده می‌بینیم و از طرف دیگر از شیوه‌های اروپایی نیز در کار آنان هنوز اثری نمی‌یابیم. ولی در نقاشی قاجار می‌توانیم اندک‌اندک تأثیر نقاشی غربی را مشاهده کنیم. و این تأثیر هرچه به اواخر دوران قاجار نزدیکتر می‌شویم، شدت می‌گیرد.

آنچه نقاشان قاجار از روش‌های تازه، به کار می‌بردند، یا از تماشای کار استادکاران خارجی که به ایران سفر کرده‌اند، آموخته‌اند و یا از مقایسه تابلوهای اروپایی که به ایران آورده می‌شد.

از مقایسه دقیق نمونه‌های نقاشی صفوی و قاجار، تفاوت‌های زیر را می‌توانیم تشخیص بدهیم:

- ۱- به جای سطح‌های صاف دوران صفوی، آثاری از سایه روشن را در نقاشی قاجار می‌بینیم.
- ۲- دنیای مینیاتورها، دنیایی بی‌سایه بود که در آن همه چیز، چه روز و چه شب زیر نور یکدست می‌شد. در نخستین نقاشی‌های قاجار می‌بینیم که گاه قسمت‌هایی از پرده تیره‌تر نقاشی شده و ظاهراً در سایه قرار گرفته است.

- ۳- قواعد دورنمایی (پرسپکتیو) - تا دوران صفوی از قواعد اروپایی و دورنمایی در نقاشی ایرانی خبری نبود - اندازه اشخاص در تصویر بستگی به اهمیت آنها داشت، نه فاصله آنها از نظر بیننده - در نقاشی قاجار قواعد دورنمایی کم‌کم به کار برده می‌شود. که در آغاز همیشه درست به کار گرفته نمی‌شد.

- ۴- مربوط به رنگهاست. رنگهای صاف و شفاف صفوی جای خود را به رنگ و روغن می‌دهد. حال به شرح حال و روش کار نقاشان عهد قاجار می‌پردازیم.

میرزا بابا حسینی اصفهانی

استاد در آغاز در دربار کریم خان زند کار می‌کرد و در آخر عمر نقاش باشی دربار فتحعلیشاه در تهران گردید.

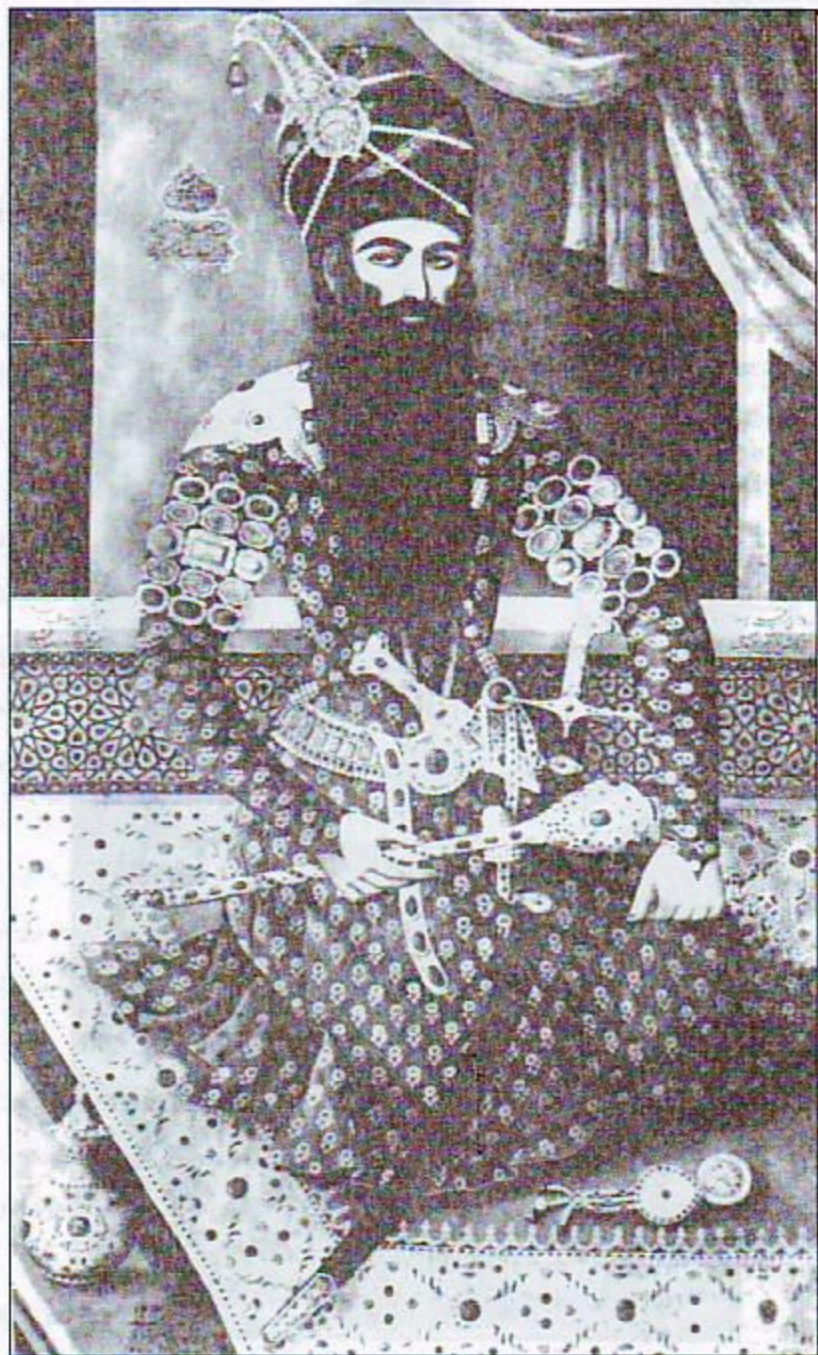
میرزا بابا علاوه بر رنگ و روغن، در نقاشی سیاه قلم و تذهیب استاد بود. نسخه خطی بسیار نفیسی که حاوی اشعار فتحعلیشاه و به نایب السلطنه انگلستان هدیه شده است و اکنون در موزه سلطنتی بریتانیا در کاخ ویندرز نگاهداری می‌شود، از کارهای اوست، همچنین در رشته گل و بوته سازی و شبیه‌کشی و آب رنگ مهارت داشت.

یکی از خصایص نقاشی‌های این هنرمند تازگی آن است به طوری که بیننده از نقش‌ها و شکل‌های تکراری کمتر اثری می‌یابد.

معروف‌ترین آثار میرزا بابا

- ۱- تابلو صنف سلام فتحعلیشاه که در سرسرای عمارت تخت مرمر در کاخ گلستان بود (عمارت سابق وزارت خارجه) و بعدها به موزه ایران باستان منتقل شد.
- ۲- نمونه‌های مختلفی از جلد کتاب و جعبه‌های جواهر و قاب آئینه در موزه ایران باستان و همچنین در موزه کاخ گلستان.
- ۳- تصویر محمدشاه در کتابخانه ملی تهران
- ۴- تصویر هرمز پادشاه ساسانی به تاریخ ۱۲۰۴ هـ بقطع ۱۵۸×۷۷ رنگ روغن
- ۵- نقاشی زیبایی که سبدی پر از میوه را در جلو و چشم‌انداز باغی را در پشت نشان می‌دهد.
- ۶- نقاشی مینیاتور از صورت آقامحمدخان
- ۷- نقاشی مینیاتور از صورت فتحعلیشاه
- ۸- ملکشاه سلجوقی - تابلو مینیاتور
- ۹- صورت فتحعلیشاه - بتاریخ ۱۲۱۳ (شکل ۱/۲۳۸)
- ۱۰- تصویر یک زن کنار پنجره، موزه سلطنتی^(۱)

شکل ۱/۲۳۸ - تصویر فتحعلیشاه - اثر میرزا بابا

شکل ۲۳۸/۲ - اثر محمد صادق

محمد صادق

هنرمند دیگری که شاید در دربار کریم خان زند هم بوده، محمد صادق است.

یکی از آثار او

امیری را سوار بر اسبی سفید نشان می‌دهد که ازدهایی به او یورش آورده است - ظاهراً این تصویری از یک موضوع خیالی است، زیرا اگر چه جانور نیمی از پشت او را دریده، ولی نگرانش بسی کمتر از سگ یا اسبش می‌باشد. آسمان ابری نمایشگر توانایی محمد صادق در نقاشی با رنگ و روغن است و این توانایی در آثار هنرمندان بعد از او کمتر دیده می‌شود.^(۱) (شکل ۲۳۸/۲)

نجفعلی اصفهانی

نجفعلی اصفهانی از نقاشان معروف دوره محمدشاه است، وی با کمک برادران هنرمندش محمد اسماعیل و حیدرعلی، مجالس بزم و مجالس عرفانی و صورت اقطاب و دراویش را رسم می‌کرده‌اند و این نشان می‌دهد که شاه و درباریان به تصوّف و به آیین تصوّف متمایل بوده‌اند. در فن گل و بوته سازی و دورنمای شکارگاه و چوگان بازی آثاری از او باقی مانده است، بعضی از کارهای آقا نجفعلی بتاریخ ۱۲۶۰ تا ۱۲۸۷ با رقم یا شاه تجف در موزه‌های تهران موجود است.

میرزا احمد (نقاش باشی دوره محمدشاه)

میرزا احمد نقاش باشی دوره محمد شاه (۱۲۵۰ تا ۱۲۶۴) در تابلوی رنگ و روغن مهارت داشته و از کارهای مهم او در تابلو، منظره جنگ خوریان، محمدشاه را کشیده که در ایوان تخت مرمر موجود است. بتاریخ ۱۲۶۰

یکی دیگر از تابلوهای او تصویر زنی است که سه‌تار می‌نوازد. این تابلو اکنون در موزه هنرهای تزئینی است.

در مجموعه ایمری که خریداری گردیده و در موزه نگارستان است، دو تابلو وجود دارد که سبک آن بهم شبیه است اما نقاش، امضاء بر آن نگذارده است. در یک مجموعه خصوصی در تهران تصویر زنی که بر بالش تکیه داده از همان نقاش است و

بالای سر این زن کلمه «یا محمد» دیده می‌شود به احتمال زیاد نام نقاش محمد بوده گرچه نمی‌توان این امضاء را به معنی لفظی آن گرفت زیرا بسیاری از امضاءها علاوه بر نام نقاش، عناوین یا کلماتی اضافی دارد.

از زندگی این نقاش اطلاع زیادی در دست نیست.

رابینسون از او بعنوان نقاش شیرین نام برده است زیرا تابلویی با همین عنوان دارد. از این نقاش آثار فراوانی بجا مانده است که اکثر آنها صورت زنهای این دوره را نشان می‌دهد. تعداد زیادی از این تابلوها در موزه هنرهای تفلیس نگاهداری می‌شود. از جمله تصویر زنی است که دایره می‌زند.

تابلوی دیگری در موزه ویکتوریا و آلبرت وجود دارد و آن تصویر زنی را نشان می‌دهد که تار می‌نوازد.

محمد حسن «نقاش لال»

او را محمدحسن خان و محمد حسن بیک افشار نیز نامیده‌اند.

محمد حسن در رنگ آمیزی بسیار استاد بود و رنگ سرخ را با گیرایی هرچه بیشتر به کار می‌برد. یکی از خصایص کار او، ترسیم گلدانی پر از گل در گوشه تابلو نقاشی است، بطوری که یکی از هنرشناسان، این گلدانها را نشان خاص نقاشی‌های محمدحسن می‌داند.

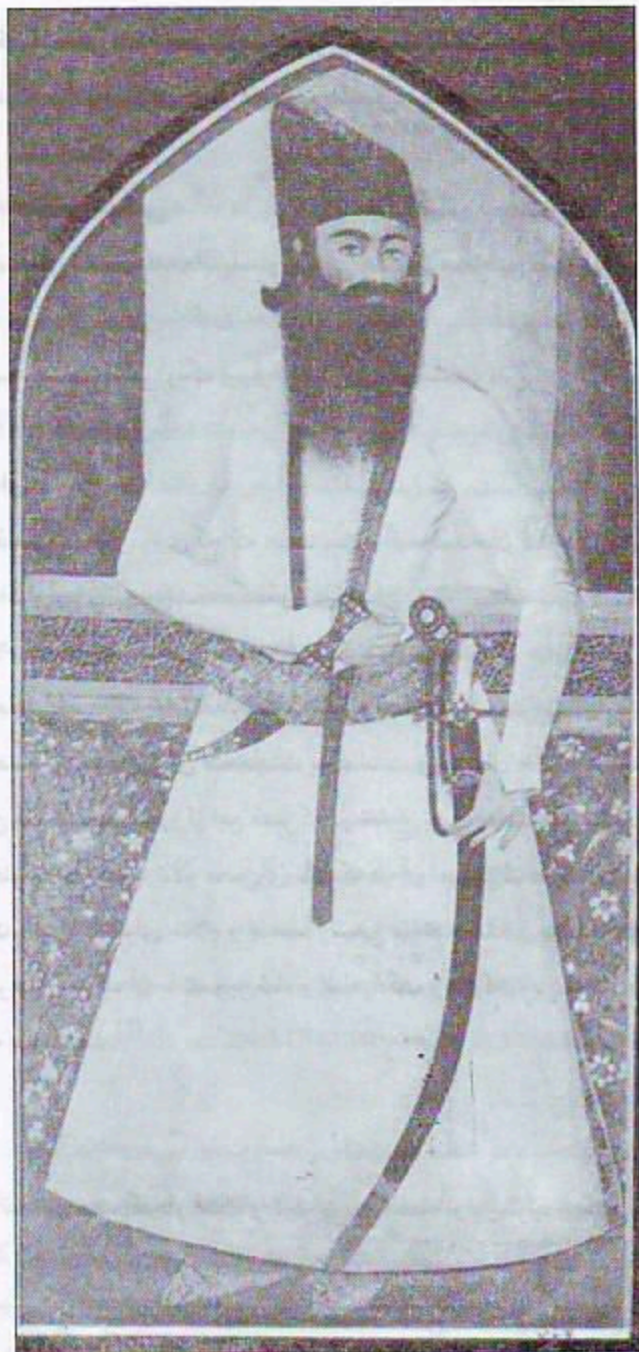
این نقاش در ترکیب فرم‌ها و انتخاب رنگها ماهر است، از جمله کارهای مهم او استفاده از سطح‌های بزرگ روشن در نمایش جامه‌شاهزادگان قاجار است، آنها در زمانه‌ای که پرکاری و انباشتن پرده با جزئیات دقیق، نشانه‌ی استادی نقاش بود.

تابلوهای معروف استاد:

۱- تابلوی شیخ صنعان - نقاش ریش و گیس سفید شیخ را با استادی هرچه تمامتر در مقابل لباس سرخ دختر نهاده و از تضاد این دو ترکیبی لطیف ساخته.

۲- تابلوهای دیگری نیز از این نقاش در دست است، از جمله تصویر یکی از اشراف (شکل ۲۳۸/۳).

دیگر دو تصویر از زنان عهد قاجار، از این نقاش در موزه هنرها در تفلیس وجود دارد.

شکل ۲۳/۳ - تصویر یکی از اشراف (کار محمدحسن)

ابوالقاسم

ابوالقاسم سبکی مشخص دارد و مهارت فنی اش بر تر از بیشتر نقاشان معاصر اوست. او اهل شیراز است. و به نظر نمی‌رسد که در تهران برای دربار کار کرده باشد زیرا سبک او کاملاً متفاوت است.^(۱)

عبدالله خان «نقاش باشی»

عبدالله خان، نقاش معاصر فتحعلیشاه، اول کسی است که سلاطین قاجار به او لقب نقاش باشی داده‌اند.

شیوه مشخصه استاد، نقاشی رنگ و روغن بر روی گچ است.

کارهای معروف او:

۱- مجلس نقاشی دیواری روی گچ که صف سلام آقامحمدخان قاجار را نشان می‌دهد (در عمارت سلیمانیه کرج جزء انبیه دانشکده کشاورزی)

۲- صف سلام فتحعلیشاه نقاشی رنگ و روغن بر روی گچ ۱۲۲۸ هـ^(۲)

در دربار فتحعلیشاه عبدالله خان نقاش باشی مورد احترام سایر هنرمندان این رسته بود و قصر نگارستان که از قصرهای بسیار زیبای فتحعلیشاه بوده است و در سال ۱۲۲۸ هـ اتمام یافت. زیر نظر او ساخته و تزیین شده است. امروز از این قصر که در خارج تهران بنا شده بود، اثری نیست.

در قسمت جنوب این قصر، تالار مصوری بوده که در آن تصویر فتحعلیشاه و شاهزادگان و امراء وجود داشته است. این تالار برای سلام و مراسم رسمی ساخته شده و بهمین جهت دیوار قسمت شمالی و بدنه شرقی و غرب آن با تصویر شاه و شاهزادگان و بزرگان ایل قاجار و امراء و سفراء و حکام تزیین یافته بوده است.^(۳)

سید میرزا

سید میرزا از نقاشان عصر قاجار است و تابلویی به امضاء او در موزه ویکتوریا و آلبرت وجود

۱- نگارگری در ایران. بازیلگری، ص ۱۱۲

۲- ایرانشهر جلد اول، ص ۸۰۷

۳- مجله هنر و مردم شماره ۱۴۴ مهرماه ۱۳۵۲

دارد که تصویر حضرت یوسف (ع) را کشیده است. دیگر تصویری از یک رقاصه است که لباس و آرایش زنان این دوره را نشان می‌دهد.

مهر علی «اصفهانی»

مهر علی نقاش معروف دربار فتحعلیشاه چندین پرده رنگ و روغن از فتحعلیشاه ترسیم کرده است که شهرت جهانی دارد.

تصویر تمام قد فتحعلیشاه، یکی از نفیس‌ترین پرده‌های نقاشی است و بازیل و ابینسون این پرده را عالی‌ترین نقاشی ایران، موجود در جهان خوانده است...

در این تصویر شاه عصای مرصع در یک دست و دست دیگر بر کمر و با وقار تمام ایستاده و حالت قرار گرفتن او طوری است، که ریش بلند و کمر باریک او در چشم بیننده کاملاً جلوه می‌کند. (شکل - ۲۳۹).

مهر علی در انواع دیگر نقاشی چون نقاشی روی قلمدان و نقاشی بر شیشه مهارت داشته است. مهر علی بر دیوارهای کاخی در اصفهان معروف به عمارت نو که متأسفانه امروز دیگر وجود ندارد، یک سلسله تصاویر خیالی از پادشاهان گذشته ایران نقاشی کرده بوده است.

کارهای معروف مهر علی به شرح زیر است:

۱- تصویر فتحعلیشاه ۱۲۲۴ هـ موزه ارمیتاژ لنینگراد

۲- تصویر فتحعلیشاه ۱۲۲۴ هـ موزه ارمیتاژ لنینگراد

۳- تصویر فتحعلیشاه ۱۲۲۴ هـ موزه ارمیتاژ لنینگراد

۴- تصویر فتحعلیشاه ۱۲۲۴ هـ بقطع ۱۲۵×۲۴۶

۵- تابلوی گوهر تاج

آوزلی در سفرنامه خود در خصوص تصاویر عمارت نو می‌نویسد:

«تصاویر بسیاری از پادشاهان اعصار کهن، ترسیم شده و به ابعاد طبیعی در تزیین این کاخ بکار رفته است. این آثار اکنون (منظور سال ۱۸۱۲ م) حدود ده الی ۱۲ سال است که توسط هنرمندی ارزنده بنام مهر علی اهل تهران نقاشی شده است، که نه تنها نام خود را بر هر یک از آثار مرقوم داشته، بلکه زیر عنوان‌های هر یک از مقامات برجسته‌یی که قصد داشت مشخص سازد، نام آنها را نوشته است.»

شکل ۲۳۹. اثر مهرعلی نقاش معروف عصر قاجار

ابوالحسن مستوفی غفاری «اول»

ابوالحسن مستوفی غفاری از اواخر عهد کریم خان شروع به کار کرده و در دوره فتحعلیشاه به سرحد کمال رسیده، استاد در زمینه نقاشی گل و بوته بر روی قلمدان و قاب آینه در زمینه مشکی و تابلوهای رنگ و روغن مهارت داشته است.

آثار معروف او

- ۱- تابلوی مجلس ولیعهدی رضا قلی میرزا پسر نادرشاه که اینک در کاخ وزارت دربار تهران موجود است و تاریخ ترسیم بسال ۱۱۸۹ در زیر تابلو منقوش است (از آثار دوره زندیه)
  - ۲- تابلوی صورت کریم خان زند که در وسط میدان نقش جهان اصفهان ایستاده به تاریخ ۱۲۰۹
  - ۳- تصویر جهانشاه ترکمان «در تملک مادام آندره گدار فرانسوی»
  - ۴- تصویر شاه صفی به تاریخ ۱۲۰۸
- تابلوی شماره ۲ و ۳ بعلاوه پنج مجلس از کارهای استاد در مجموعه شخصی خاندان غفاری نگهداری می شود.^(۱)

صنیع الملک «ابوالحسن غفاری» نقاش باشی

صنیع الملک از نقاشان بزرگ سنتی دوران قاجار است، او بزرگترین نقاش و چهره پرداز دوران ناصرالدین شاه بود، او در کاشان که موطن بسیاری از نقاشان معروف ایران است، به دنیا آمد.
(۱۲۲۹هـ)

در ترسیم صورت، استاد بود و بر خلاف نقاشان ایرانی پیش از خود، که از ذهن مایه می گرفتند و آنچه را با چشم می دیدند زیباتر و بی عیب تر از واقع ترسیم می کردند، او آنچه را می دید می کشید. صنیع الملک صورت بسیاری از رجال دربار ناصرالدینشاه را ترسیم کرده، که قسمتی از آن تابلوها در موزه کاخ گلستان است.

صنیع الملک پس از آنکه فنون نقاشی را به شیوه ایرانی، نزد استاد مهرعلی و دیگران آموخت، در حدود سال ۱۲۶۱ به ایتالیا سفر کرد و در شهر رم به تحصیل پرداخت و پس از ۵ سال اقامت و بهره گیری از استادان نقاشی ایتالیا، به وطن مراجعت نمود.

پس از بازگشت به ایران، نقاش دربار شد و کارگاهی بنیاد نهاد، که در آن بیش از سی تن به آموختن فنون نقاشی مشغول بودند و در انجام سفارش‌های بزرگ، استاد را دستیاری می‌کردند. از مهمترین محصولات این کارگاه، نسخه خطی پر تصویری از کتاب «هزار و یکشب» یا الف لیله فارسی است، که استاد و دستیارانش هفت سال روی این نسخه کار کردند و بیش از ۳۰۰۰ تصویر برای مجسم ساختن صحنه‌های مختلف داستان‌های آن نقاشی کردند. این نسخه که اکنون در کتابخانه سلطنتی تهران نگاهداری می‌شود، بدون شک نفیس‌ترین کتاب خطی دوران قاجار است، صنیع‌الملک همچنین انتشار چندین روزنامه چاپ سنگی دوران ناصرالدین‌شاه را بر عهده داشت که در آن تصویر قلمی رجال وقت گاه بگاه کشیده می‌شد.

آثار صنیع‌الملک به شرح زیر است:

- ۱- کپی از روی تابلوهای رافائل که در موزه واتیکان موجود است.
  - ۲- صورتهای تالار نظامیه (لقانطه) که برای اعتمادالدوله صدراعظم نوری به اتمام رسانده و شامل ۸۴ تصویر ممتاز از رجال قاجاریه است.
  - ۳- صف سلام تالار عمارت نظامیه (میدان بهارستان تهران) که شاه را با شاهزادگان و صدراعظم و وزراء و سفرای خارجه نقش کرده و اکنون در موزه ایران باستان موجود است.
  - ۴- تصویر اردشیر میرزا حاکم تهران
- آندره گدار Andre Godar فوانسوی باستان شناس و مؤلف تاریخ هنر ایران، درباره هنر نقاشی این عصر می‌نویسد:

«در طول قرن نوزدهم، شیوه تصویر و شبیه سازی (پرتره) و همچنین علاقه به مناظر طبیعت در فن نقاشی ایرانی، به وضوح تمام انتشار حاصل کرد و ابوالحسن غفاری که در اواسط آن قرن معروف بود، از این نوع تابلوها و تصاویر فراوان به قلم آورده. کارهای اساتید آن عصر به صفا و صحت طرح و قوت قلم موصوف است»^(۱)

میرزا علی محمد شریف قائنی

میرزا علی در نقاشی روی قلمدان و شبیه سازی، کارهای برجسته از خود به جای گذارده و در

فنون گل و بوته سازی و نقش طیور بر روی قلمدان و قاب آینه و جلد قرآن مجید و جلد کتابهای خطی و جعبه های جای حواهر، استاد بوده است.

یکی از کارهای معروف او قلمدانی است که صحنه جنگ هرات را نشان می دهد، به تاریخ ۱۲۸۲، این قلمدان در یک مجموعه شخصی در تهران است. (۱)

محمدابراهیم اصفهانی

محمدابراهیم مدتی در بادکوبه بوده و در فن نقاشی و صورت سازی از مکتب نقاشان روسی در قفقازیه اقتباس کرده و تا حدود سال ۱۲۷۰ هـ در قید حیات بوده است.

میرزا علی اکبرخان «مزین الدوله»

میرزا علی اکبرخان از نقاشانی است که چند سالی در اروپا نقاشی را آموخته و به معلمی فن نقاشی در دارالفنون تا آخر عمر مشغول بوده است، بعضی از کارهای او موجود است و شاگردان زیادی تربیت کرده است. (۲)

محمودخان ملک الشعرا

یکی از اساتید عصر قاجار که از مفاخر هنرمندان قرن سیزدهم بلکه از نوابغ ایران است، محمودخان ملک الشعراء کاشانی است، وی فرزند محمد حسن خان عندلیب و فرزندزاده فتحعلی خان صبا ملک الشعرا معروف است، در سال ۱۲۲۸ هـ متولد شد و در سال ۱۳۱۱ هـ وفات یافت و در جوار قبر ناصرالدینشاه در شهر ری مدفون است. اشعار و قصاید او به سبک شعرای خراسان، است.

محمودخان هرچند ملک الشعرا دربار ناصرالدینشاه بود، ولی به نقاشی مخصوصاً منظره سازی به شیوه آب رنگ علاقه داشت و نقاشی های پر ارزشی از او برجای مانده است که موضوع آنها بیشتر بناها و باغهای اطراف کاخ گلستان است، بیننده به هنگام تماشای این آثار، زود در می یابد که محمودخان به روش نقاشان سنتی قبل از خود عمل نکرده است.

۱- ایرانشهر جلد اول، ص ۸۱۱

۲- ایرانشهر جلد اول، ص ۸۱۴

توجه نقاش به قواعد دورنمایی و استفاده نسبتاً آزاد او از قلم موی آبرنگ، نشان می‌دهد که از شیوه‌های اروپایی با اطلاع بوده است و در عین حال سبک او دلالت بر نوعی تحوّل شخصی دارد، چون محمودخان در واقع نقاشی، خود آموخته بود.

کارهای معروف استاد

۱- تابلو رنگ روغنی معروف او بنام «استنساخ» که اینک در کاخ گلستان محفوظ است «در نمایشگاهی از آثار هنری ایران که بسال ۱۹۱۳ میلادی در لندن برپا شده بود، موجب حیرت نقاشان مدرن و هنرشناسان گردید که چگونه یک هنرمند ایرانی آنچه را که نقاشان مدرن، پس از سالها مکاشفت و ممارست دریافته‌اند و بکار برده‌اند او سالها پیش دریافته و بر روی بوم آورده است.» این تابلو تصویر مردی است که چپک می‌کشد و دیگری کتابی در دست دارد و با قلم آنرا استنساخ می‌کند.

۲- دورنمای خیابان الماسیه که در آن بولوار عربی را پر از گروه‌های مختلف، از سوار و پیاده گرفته تا نظامی و غیر نظامی در حال آمد و رفت نشان می‌دهد، و در افق توده‌یی از ابرهای سفید پنبه‌ای دیده می‌شود.

۳- استاد از بریده تمبرهای ایرانی و خارجی در داخل قابی مدور منظره‌ای از اهرام ثلاثه پدید آورده و جز با دقت نتوان دانست که از خرده‌های تمبر ساخته شده است.

۴- ماکت ساختمانهای سلطنتی تهران «کاخ گلستان»

۵- منبت کاری روی چوب

۶- تابلوی آبرنگ شمس‌العماره «کاخ گلستان»

۷- تابلوی آبرنگ عمارت بادگیر «کاخ گلستان»

۸- تابلوی آبرنگ عمارت خروجی کاخ گلستان

۹- تابلوی آبرنگ عمارت بادگیر از بالای شمس‌العماره

۱۰- تابلوی آبرنگ تالار عاج - کاخ گلستان

۱۱- تابلوی آبرنگ باغچه کاخ گلستان و باغبان فونگی

۱۲- تابلوی آب رنگ جشن اولین قرن سلسله قاجاریه کاخ گلستان

۱۳- رنگ و روغن بر روی قلمدان با رقم «العبد محمود الشریف» مجموعه خصوصی

استاد، خط نستعلیق و تعلیق و شکسته را بسیار خوش می‌نوشت و بنا به نوشته رضا قلی خان

هدایت در مجمع الفصحا «خطوطش از خط میرزا صالح و شفیعا واپس نماند»^(۱)

محمد غفاری کمال الملک (نقاش باشی)

یکی از اساتید بزرگ قرن معاصر که در هنر ایران، نام او زیب صفحات تاریخ است، میرزا محمد غفاری ملقب به کمال الملک است، وی فرزند میرزا بزرگ کاشانی و در سال ۱۲۶۴ هـ در کاشان متولد شده است.

در پانزده سالگی به تهران آمد و در مدرسه دارالفنون که در آن زمان آموزشگاه بزرگ رسمی و محل تربیت جوانان مستعد بود، به تحصیل مشغول شد، در آن زمان تابلوی سیاه قلمی از علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه وزیر علوم کشید، که جلب توجه کرد و مورد التفات شاه واقع شد، پس از فراغت از دارالفنون در نقاش خانه شاهی، دارالصنایع مشغول کار گردید و بعد از عمومیش میرزا ابوالحسن (دوم) صنیع الملک و برادرش میرزا ابوتراب غفاری، به مناسبت آثار قلمی او در روزنامه‌های چاپ سنگی شرف و شرافت، اشتهار بسیار حاصل کرد و لقب کمال الملک را به عنوان امتیاز خاص به او اعطا کردند.

از این هنرمند تابلوهای بسیار معروف و قابل تمجید باقی مانده، که اکنون در موزه سلطنتی کاخ گلستان موجود است و همه آنها مورد توجه و تشویق شاه قرار می‌گرفته است.

تا ناصرالدینشاه حیات داشت، کمال الملک ایام شباب را با شوق و رغبت مشغول و سرگرم کار بود ولی پس از فوت او دلسرد شد و در سال ۱۳۱۴ به اروپا رفت و در ایتالیا و فرانسه مدت پنج سال اقامت گزید و در آنجا به فنون نقاشی و رموز علم مناظر و مریا Perspective آشنا شد و هنر خود را کاملتر ساخت، کمال الملک در پاریس بنا به گفته مادام گدار، از یک نقاش فرانسوی به نام کاونل Cavanell تعلیم می‌گرفت و عاشق تابلوهای رامبران - رافائل وان دیگ و لاسگز شده بود - در سال‌هایی که کمال الملک در پاریس بود، یعنی در آخرین سال‌های قرن ۱۹، نقاشان امپرسیونیست به کار خود مشغول بودند ولی از قرار معلوم توجه استاد به آثار آنان جلب نشد.

در اروپا از بعضی تابلوهای معروف اساتید فرنگستان تقلید و کپی کرده است که معروفیت دارد، بعد از مراجعت به ایران چون اوضاع منحط دربار مظفری او را خوش نمی‌آمد - دوباره مسافرت اختیار کرد و به عتبات عالیات رفت و اقامت جست و بعضی آثار دیگر در آنجا به وجود آورد.

در سال ۱۳۲۳ کمال‌الملک به تهران مراجعت کرد که همان ایام مصادف با انقلاب مشروطیت بود، وی دوره استبداد صغیر را در خانه نشست، در تاریخ ۱۳۲۹ هـ که آزادیخواهان پیروز شدند و رژیم جدید مشروطیت دوم در ایران مستقر گردید، وزراء وقت در صدد قدرشناسی و تشویق او برآمدند، یکی از وزرای با ذوق معروف (ابراهیم حکیمی) که مأمور وزارتخانهٔ نوینبنا معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه شده بود، درصدد برآمد که مدرسه‌یی برای او تأسیس نماید. سپس با اجازه و تصویب مجلس شورای ملی در اراضی باغ دولتی نگارستان (خیابان کمال‌الملک) عمارتی برای مدرسه صنایع مستظرفه که می‌بایستی تحت نظر آن استاد قرار گیرد، ساختند که تا این اواخر باقی بود و سپس به اداره کل هنرهای زیبای کشور واگذار گردید.

«جنب دیوار اداره هنرهای زیبای فعلی - اتاقی بود که پنجره‌ای به کوچه داشت، کمال‌الملک در آن اتاق زندگی می‌کرد»

زینت اتاق عبارت بود، از چند قالیچه و یک رختخواب در چادرشب پیچیده که به دیوار تکیه داشت.

«در آن حجره حقیر دودزده، چه زیبایی‌ها و ظرافت‌ها و شیوایی‌های فکر و ذوق و سخن جلوه کرده که رشک کاخها بوده، چه حرفهای دوستی و وفا که از دل‌های پاک بر آمده و چه آرزوها و نیازها که از خاطر همچون آینه در پای معبود وطن نثار شده.»

کمال‌الملک مدت پانزده سال (۱۳۳۰-۱۳۴۵) هـ در آن مدرسه به تربیت جوانان مستعد سرگرم بود که هر یک به نوبت خود استادی معروف شدند، در سال ۱۳۰۷ شمسی، استاد که به واسطهٔ خستگی و کبر سن و طبع حساس و ذوق لطیف، تحمل ناملايمات زمانه را نداشت، تهران را ترک و به نیشابور مهاجرت کرد و در آنجا در قریهٔ حسین آباد، اقامت گزید و عاقبت در مرداد ۱۳۱۹ شمسی در آنجا وفات یافت. (۱)

آثار کمال‌الملک (تصویر کمال‌الملک شکل - ۲۴۰)

۱- تابلو تکیه دولت، که مراسم سوگواری محرم و تعزیه خوانی را نشان می‌دهد - در این تابلو صورت تماشاگران تعزیه با دقت زیادی ترسیم گردیده است.

۲- تابلوی تالار آئینه - ناصرالدین شاه را در وسط تابلو و در میان آئینه کاریهای باشکوه کاخ

گلستان نشان می‌دهد.

استاد کمال‌الملک مدت پنج سال برای تهیه این تابلو کار کرده است و می‌توان گفت که تابلوی تالار آئینه مبداء جدیدی در نقاشی ایران است.

«کمال‌الملک تا هنگام تصویر تالار آئینه پرسپکتیو نمی‌دانست و او قواعد آنرا در حین کار بفراست دریافت و آنچه را که آموزش طولانی می‌طلبید به تجزیه به دست آورد و بکار گرفت، تالار آئینه شاهکار کمال‌الملک است، خلقی دقیق این اثر بیشتر به یک مینیاتور می‌ماند، چلچراغ‌ها - منشورهای بلورین - میز و صندلی‌های مرصع، قالی بزرگ پر نقش و نگار - پرده‌های توری موج و بلند - شاخه‌های درختانی که سر بر پنجره نهاده‌اند و پنداری زمزمه باد را در گوش تالار نجوا می‌کند. کمال‌الملک در تابلوی تالار آئینه تا مرز شعر پیش رفته و در کشاکش نورها و سایه‌ها مفهوم سکوت حیرت‌انگیزی را گنجانده است.»^(۱)

۳- تابلو زرگر و شاگردش، در این اثر، زیبایی و حیات موج می‌زند و تأثیری که نقاش از آثار رامبراند گرفته بود، در نورپردازی این تابلو منعکس است. تنها ایرادی که هنرشناسان به تابلوی زرگر و شاگردش گرفته‌اند، این است که در این اثر «فضای محقر دکان زرگری به یک محیط پاک و تمیز و لوکس مبدل شده است.

۴- تابلوی «میدان کربلای معلی»

۵- تصویر سردار اسعد بختیاری

۶- تصویر صنیع الدوله

۷- تصویر محمد حسین فروغی

۸- تصویری که نقاش از خود تصویر کرده.

۹- دورنمای مغانک

۱۰- دو تابلو از دماوند

۱۱- ۳ تابلو از شمیران و کوه البرز

۱۲- تصویر حاج سید نصراله تقوی

۱۳- تصویر مولانا

۱۴- تصویر پسر ناصرالملک

۱۵- منظره دهکده امامیه

۱۶- منظره باغشاه

۱۷- تابلوی شکارچیان

۱۸- تابلوی دو دختر گدا

۱۹- تابلوی رمال

و چند تابلوی دیگر اشکال ۱/۲۴۰ - ۲/۲۴۰ - ۳/۲۴۰

یکی از مجموعه‌های هنری نقاشان عهد قاجار که شاید بی‌نظیر باشد، توسط سرگرد امیری جمع‌آوری گردیده و برای موزه هنر ایران خریداری شده است.

لطفعلی خان شیرازی

از اساتید مسلم و معروف که در نقاشی گل و بوته و آب رنگ به حد کمال مهارت رسیده، لطفعلی خان شیرازی است، قدرت قلم او شهرت جهانی حاصل کرد، وی در اوایل عصر محمدشاه شروع به کار کرد و تا اواسط عصر ناصرالدینشاه حیات داشت او در سال ۱۲۸۸ در شیراز وفات یافته است.

کارهای روغنی او مخصوصاً روی جلد کتاب، از آثار گرانبهای کتابخانه سلطنتی تهران بشمار می‌آید.

آقا محمد شیرازی

از معاصرین لطفعلی خان شیرازی، که کارهای زیبایی روی قلمدان‌ها و جلد قرآن دارد. وفات او در سال ۱۲۷۹ ه است.

میرزا بزرگ شیرازی

یکی از نقاشان این دوره است. شاه در سال ۱۲۷۳ مرکزی بنام مجمع‌الصنایع در تهران (جنب سبزه میدان) تأسیس کرد و نقاشان هنرور در آنجا مشغول کار شدند. میرزا بزرگ نیز از آن جمله بوده است. او در فرنگستان. چند سالی کار می‌کرد و سبک او در تابلو سازی و گل و بوته و شبیه سازی و مینیاتور و تذهیب، لطافت خاص دارد، او در سال ۱۳۱۳ ه وفات یافته است.

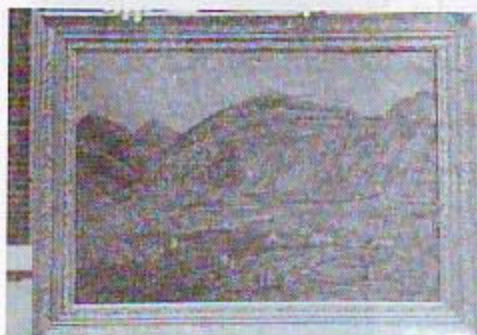

شکل ۲۴۰/۱ یکی از تابلوهای کمال الملک

شکل ۲۴۰- تصویر استاد کمال الملک

شکل ۲۴۰/۳ یکی از تابلوهای استاد کمال الملک

شکل ۲۴۰/۲- تصویر یکی از درباریان (علی آقا معین حضور)

حاجی میرزا یحیی خان تقوی

وی یکی از استادان مجمع‌الصنایع بود و تا زمان مظفردالدینشاه حیات داشته، آثار این نقاش در موزه کاخ گلستان، هم اکنون موجود است.

میرزا آقا

میرزا نصیر معروف به میرزا آقا متخلص به فرصت و ملقب به فرصت‌الدوله شیرازی است. وی نه تنها در نقاشی مهارت زیاد داشت، بلکه در فنون شعر و ادب و تاریخ نیز از رجال نامی عصر خود بود، او در سال ۱۳۳۹ هـ در شیراز وفات یافت.

سرگرد هرالده امری و برادرش لئوپولد امری ۶۳ قطعه از نقاشی‌های دوره قاجار را که بزرگترین مجموعه از نوع خود در جهان است جمع‌آوری کرده بودند.

پس از کشته شدن سرگرد امری برادرش لئوپولد به خرید و جمع‌آوری نقاشی‌های دوره قاجار ادامه داد و طی مسافرت‌های خود فرصت یافت که تابلوهای بیشتری به مجموعه خود اضافه کند. مجموعه تابلوهای امری شامل انواع مختلف نقاشی است که در اواخر قرن دوازدهم کشیده شده است، بعضی از این تابلوها دارای امضاء نقاش و دارای تاریخ است.

محمد صادق نقاش مشهور، دو تابلو از مجموعه امری را امضا کرده و علاوه بر این، چند نقاشی با همین سبک دیده می‌شود که یا کار خود او و یا کار شاگردان مکتب او است.

بدون شک عالی‌ترین نقاشی در این مجموعه، تابلو تمام قد فتحعلیشاه است، که در لباس رسمی و غرق در جواهرات دیده می‌شود، این تابلو کار مهرعلی است.

این تابلو بهترین اثری است که از مهرعلی بجای مانده است. دو تابلو از عباس میرزا و بهرام میرزا که از شاهزادگان قاجار هستند، در مجموعه امری وجود دارد، که اولی امضای شیرین را دارد که از نقاشان عصر قاجار است. (اشکال ۲۴۱-۲۴۲)

تعدادی از تابلوها، تصویر دختران و کار ابوالقاسم است که از هنرمندان بزرگ آن دوره بوده است.

گل و بوته در کار نقاشان ایرانی - سرزمین ما همیشه جای گل بوده است و هنرمندان ایرانی از گل به عنوان یک طرح زیبا استفاده کرده‌اند. در تاریخ ادبیات ما گل همیشه جای خاص داشته است و شاعران و نویسندگان در وصف زیبایی، گل را به مثال آورده‌اند و در حقیقت گل با ادبیات و فرهنگ ما در آمیخته است.